

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 75ο • ΤΟΜΟΣ 149ος • ΤΕΥΧΟΣ 1733 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2001

ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΝΤΗΣ	<i>Ποιήματα</i>
ΣΟΦΙΑ ΜΠΟΡΑ – Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ	<i>Παπαδιαμάντης νοθευόμενος, Β'</i>
ΡΕΝΝΟΣ ΟΙΧΑΛΙΩΤΗΣ	<i>Τό μουντό βάθος τής ανταμοιβής (Διήγημα)</i>
ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΕΛΗΣ	<i>Ποιήματα</i>

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΕΡΜΑΝΟΦΩΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΧΑΝΣ ΓΙΟΖΕΦ ΟΡΤΑΪΛ	<i>Σχετικά με τό προφίλ τής νέας και νεότερης γερμανικής λογοτεχνίας (Μτφρ.: Λένα Σακαλή)</i>
ΙΡΙΣ ΡΑΝΤΙΣ	<i>Δύο ξεχωριστές περιοχές στή λογοτεχνία. Η γερμανική λογοτεχνία τής δεκαετίας του '90 στήν Ανατολική και τή Δυτική Γερμανία (Μτφρ.: Λένα Σακαλή)</i>
ΟΥΒΕ ΒΙΤΤΣΤΟΚ	<i>Πέρα, στή γωνιά; Γιά τή σύγχρονη γερμανική λογοτεχνία και όσα τή χωρίζουν από τό κοινό (Μτφρ.: Χριστίνα Αύγερινού-Lummel)</i>
ΖΗΓΚΦΡΙΝΤ ΟΥΝΖΕΛΝΤ	<i>Η λογοτεχνία στό περιθώριο; (Μτφρ.: Χριστίνα Αύγερινού-Lummel)</i>
ΤΟΜΑΣ ΚΡΑΦΤ	<i>The show must go on. Λογοτεχνία στή δεκαετία του '90 – Η κατάσταση τών πραγμάτων (Μτφρ.: Σοφία Μιχαηλίδου)</i>
ΜΑΞΙΜ ΜΠΙΛΛΕΡ	<i>Μέ τόν αισθησιασμό του πολεοδομικού σχεδίου του Κιέλου (Μτφρ.: Σοφία Μιχαηλίδου)</i>
ΕΡΝΣΤ ΦΙΣΕΡ	<i>Η αυστριακή λογοτεχνία. Λογοτεχνία από τήν Αυστρία ή αυστριακή λογοτεχνία; (Μτφρ.: Χριστίνα Αύγερινού-Lummel)</i>
ΜΠΕΑΤΡΙΣ ΦΟΝ ΜΑΤ	<i>Τό πανόραμα ενός ανήσυχου τοπίου. Μισός αιώνας γερμανόγλωσσης λογοτεχνίας στήν Ελβετία (Μτφρ.: Πελαγία Ταινάρη)</i>

Μηνολόγιο

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΗΣ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ • ΠΑΥΛΙΝΑ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ • ΑΛΕΞΗΣ ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΝΤΟΣ • ΚΟΣΜΑΣ ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ • ΜΑΡΙΑ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ • ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ • ΚΩΣΤΑΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ • ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

Άπρίλιος 2001

Μεσοκαλόκαιρο χωρίς άχροατές.
 Συντονισμένους στά τζιτζίκια ή τά βατράχια του,
 Μέ τήν αιώνια παιδικότητα, χωρίς παιδιά,
 Νά ζεῖ από μόνη της στόν κόσμο, στείρα,
 Ἡ μέ παιδιά καί πάλι κάποιους από μᾶς

Πιστούς της πάντα δέκτες νά τή συλλαμβάνουν
 Σέ μιά στιγμαία παροδική ἐπαφή
 Σέ μίαν ἐλάχιστη στιγμή συντονισμού μαζί της
 Μέσα στό κάμα τοῦ μεσημεριοῦ
 Ἡ τά μεσάνυχτα κάτω ἀπ' τόν ἕναστρο οὐρανό!

Ὁ λόγος τείνει νά δράσει ἐδῶ κατά τρόπο ἀποκαλυπτικό: ἀγγίζει συστηματικά τίς ρίζες τῶν πραγμάτων, πολιορκεῖ στενά τίς σκοτεινές πτυχές τῆς ὑπαφξης, ἀναδιπλώνεται, ὅταν αὐτό θεωρηθεῖ σκόπιο, γιά νά φανερώσει στό τέλος ὄχι τόσο τό παράδοξον τοῦ βίου στό σύνολό του ὅσο τήν ἐναλλακτική—πνευματικότερη δηλαδή—ἀξιοποίησή του. Στό βαθμό πού «ὁ κόσμος εἶναι χρεωκοπημένος καί ἡ ζωὴ εἶναι μιά ἐπιχείρησι πού δέν καλύπτει τά ἔξοδά της», ὅπως κατέδειξε ὁ Ἀρθούρος Σοπενχάουερ, *Τό μέτρο τῆς κραυγῆς μας* συνιστᾶ ἕνα ἀκόμη ἐμπεριστατωμένο μνημόνιο ἀντίστασις στή φθορά τοῦ βλέμματός, στήν ἀλλοτρίωση τῆς ἀτομικῆς καί συλλογικῆς μνήμης, στόν εὐτελισμό τῶν αἰσθήσεων:

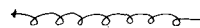
Ὅσο γιά μένα, ἂν ἀστόχησα νά φέρω πίσω μέ
 τή φτέρνα τοῦς νεκρούς
 Ἡ ἔστω νά ἐλύσω σέ μίαν ὑπόθεση ἀρχείου
 μιά νεώτερη γενιά,
 Μέ τή μύτη στό χῶμα πασχίζω τώρα νά ξανα-
 βρῶ τίς παλιές ὀσμές
 Πού θά μέ πήγαιναν σ' αὐτούς· κι ἂν οἱ πρώι-
 μοί ἀνθοί γυρεύουν νά
 Τίς συγκαλύψουν μέ τίς πρώτες εὐωδιές μιᾶς
 ζωῆς πού ἀνακάμπτει
 Δέν μποροῦν ἀπό μόνοι νά δώσουν νόημα στήν
 ἀνάκαμψη· μέ τή μύτη στό χῶμα
 Ἀναζητῶ σάν σκύλος τίς δικές τους ὀσμές· αὐτές
 τό ρύγχος μου ὀδηγοῦν.

(«Προάνοιξη μέ σκύλο», σ. 41)

Ἀπό τό τετράστιχο «Ἀφιέρωμα στήν Κύπρο» (σ. 25: «Ἦρθε ἀπό μόνος του ὁ σταυρός του στό Ἅγιον Ὅρος / Τοῦρκοι μένουσ στό σπίτι του τώρα, / Φοροῦν τήν πιτζάμα του. / Ὅλος ὁ κόσμος θά φοράει τήν πιτζάμα του σέ λίγο.») ὡς τή δισέλιδη καί πλέον «Ἀριζόνα» (σ. 16 κ.έ.) διαμορφώνεται προοδευτικά μιά κλίμακα ἐμφανέστατων στιχουργικῶν παραλλαγῶν, πού ὑπενθυμίζει στόν ἀναγνώστη ὄχι μόνο τίς καλά ἀφομοιωμένες ἐπιδράσεις ἀπό ἔργα ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καί ξένων δημιουργῶν, ἀλλά καί τήν ἀσκημένη εὐχέρεια τοῦ Νίκου Φωκᾶ νά διεκπεραιώνει μέ ἀποτελεσματικότητα τίς ἀνάγκες τοῦ κάθε θέματος προσφεύγοντας στήν κατά περίπτωση καταλληλότερη μορφή, χωρίς νά ὑποκύπτει στοῦς πειρασμούς τῆς στιγμῆς ἢ νά καταναῖ ὑποχείριο ἀκαδημαϊκῶν προλήψεων ἢ συμβάσεων.

Θεωρῶ, συμπερασματικά, ὅτι *Τό μέτρο τῆς κραυγῆς μας* ἀποτελεῖ, μεταξύ ἄλλων, μιά συγροτημένη ἀπόδειξη τῆς δυνατῆς τοῦ ἐλεύθερου στίχου νά ἀναπροσαρμόζεται καί νά ἀνανεώνει τό ἐνδιαφέρον μας σέ ἰδιαίτερα μεγάλο βαθμό.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΗΣ

Πλούσιο πραγματολογικό ὕλικό καί ἐναργῆς λόγος

Γιώργης Μανουσάκης, *Ὅταν τό πέλμα μας ἐταίριαζε μέ τό χῶμα – Μυθιστόρημα χωρίς μῦθο*, Φιλολογικός Σύλλογος «Ὁ Χρυσόστομος», Χανιά 2000, σ. 361

Ὁ Γιώργης Μανουσάκης εἶναι γνωστός ποιητής. Τό *Ὅταν τό πέλμα μας ἐταίριαζε μέ τό χῶμα* εἶναι τό δεύτερο πεζογραφικό του ἔργο.

«Μυθιστόρημα χωρίς μύθο» τό χαρακτηρίζει στόν υπότιτλο. Μέ ποιά ἔννοια τάχα; Μύθο ἔχει καί παραέχει, ἐνῶ μυθιστόρημα πῶς μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ἕνα σαφῶς αὐτοβιογραφικό πεζογράφημα; Τέλος πάντων, τυπικά εἰδολογικό ζήτημα.

Νά δοῦμε συνοπτικά περί τίνος πρόκειται. Στά Χανιά μένει στό ἰδιόκτητο σπίτι της ἡ οἰκογένεια τοῦ Γιώργη (ὁ πατέρας, ἡ μητέρα, ἡ μικρότερη ἀδερφή του κι αὐτός). Τό φθινόπωρο τοῦ 1940 ἡ οἰκογένεια, παίρνοντας μαζί της τά χρειώδη, πηγαίνει νά μείνει σέ ἕνα κοντινό χωριό ἀπό τό ὁποῖο κατάγεται ὁ πατέρας καί ἔχει ἕνα μερίδιο ἀγροτικῆς περιουσίας. Ἐκεῖ φιλοξενεῖται γιά τέσσερα περίπου χρόνια ἀπό δύο ἀδέρφια τοῦ πατέρα. Ὅταν φτάνει ἡ οἰκογένεια στό χωριό, ὁ Γιώργης εἶναι κοντά στά ὄχτώ. Δέν ἔχει ἰσχυρές μνήμες ἀπό τήν πόλη καί εἶναι σάν νά ξανοίγεται τώρα στά μυστικά τῆς ζωῆς. Εἶναι ἄλλωστε τόσο διαφορετικός, τόσο ἀνοιχτός καί τόσο συναρπαστικός ὁ κόσμος τῆς υπαίθρου. Οἱ συνθήκες ὡστόσο δέν εἶναι ἰδιαίτερα εὐνοϊκές: ὑπάρχει στενότητα κατοικήσιμου χώρου, σχετική ἔλλειψη τροφίμων καί ὁ φόβος, ἀργότερα, ἀπό τήν παρουσία τοῦ κατακτητῆ. Ὅ,τι πάντως μετράει περισσότερο γιά τόν φιλοπερίεργο μικρό Γιώργη εἶναι οἱ νέες ἐμπειρίες. Κι αὐτές ἀρχίζουν ἀμέσως μόλις φτάνει στό χωριό:

Σάν φτάσαμε στό χωριό ἄρχισε νά σκοτεινιάζει. Τ' αὐτοκίνητο μπῆκε χοροπηδώντας σ' ἕνα χωράφι κι ἐσταμάτησε μπρός σ' ἕνα σπίτι. Στήν αἰλή του στέκουνταν κόσμος, σά νά μᾶς ἐπερίμεναν. Ἐνωσα ἕνα σάστισμα, γιατί πάντα οἱ πολλοί ἄνθρωποι μοῦ φέρναν ἕνα εἶδος φόβου, προπάντων ἂν ἦταν ἄγνωστοι. Ὅταν ὅμως μέ σηκώσανε στήν ἀγκαλιά τους οἱ θεῖες μου, φιλώντας με καί στά δύο μάγουλα, ἠσύχασα. Μόνο ἕνας μπόμπιρας, μέ τό παντελόνι νά κρέμεται ἀπό τή μιά του τράντα, ἦρθε μπροστά μου κι ἐξεστόμωσε ψευδά, δίχως νά ὑψώσει τή φωνή του:

—Θακά θτά μοῦτρα θου.

Ταράχτηκα, γιατί οὔτε τόν ἤξερα, οὔτε εἶχα τίποτα μαζί του, κι ἀπόμεινα νά τόνε κοιτάζω χαλά.

Ἐτσι ἀρχίζει μιά τετράχρονη περιπέτεια, πού κλείνει τό 1945 μέ τήν ἐπιστροφή τῆς πενταμελοῦς πιά —στό μεταξύ ἔρχεται στόν κόσμο μιά δεύτερη ἀδερφοῦλα— οἰκογένειας στά Χανιά. Σ' αὐτά τά τέσσερα χρόνια ὁ Γιώργης μαθαίνει τά φυτά καί τά ζῶα τῆς κρητικῆς ἐξοχῆς, τά χούγια καί τή συμπεριφορά τῶν χωριανῶν, μπαίνει στό πνεῦμα τῶν συνομηλίκων του καί τούς συναναστρέφεται μέ ἴσους ὄρους (ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου ὑπαινίσσεται τήν ξυπολισιά τῶν παιδιῶν τόν περισσότερο καιρό), πηγαίνει σχολεῖο, γνωρίζει φευγαλέα τόν ἔρωτα, παρακολουθεῖ τίς διακυμάνσεις τοῦ πολέμου ὅπως τίς ἀκούει ἀπό τούς μεγαλύτερους του, γίνεται αὐτόπτης μάρτυρας τῆς ἀλεξίπτωτικῆς ἐπίθεσης τῶν Γερμανῶν στήν Κρήτη, γνωρίζει τίς πρακτικές συνέπειες ἀπό τήν ἐγκατάσταση μᾶς γερμανικῆς μονάδας πεζικοῦ, κι ἀργότερα ἀρμάτων μάχης, στό χωριό, ἀκούει γιά τήν ἀπαγωγή τοῦ Γερμανοῦ στρατηγοῦ Κράιπε, γιά τούς ἀντάρτες στά βουνά, τούς ἀντάρτες πού τελικά κατεβαίνουν στό χωριό, μέ τόν πατέρα του ἀξίωματικό τους... Ὅλα αὐτά μέ τά μάτια ἑνός εὐαίσθητου παιδιοῦ πού βρίσκειται κάθε στιγμή μπροστά στό θαῦμα καί στό δράμα τῆς ζωῆς. Ὅταν γυρίζει ἡ οἰκογένεια στά Χανιά τό 1945, ὁ Γιώργης ἔχει ἀποκομίσει τόσο καί τέτοιο ἐμπειρικό καί γνωστικό φορτίο πού, κάτω ἀπό ὀμαλές συνθήκες, δύσκολα τό ἀποκτάει κανείς καί σέ πολλαπλάσιο χρονικό διάστημα.

* * *

Τό ὑλικό τοῦ βιβλίου, ἂν διακρίνουμε σχηματικά, παρουσιάζει τρία ἐπίπεδα: τό κατεξοχῆν ἐμπειρικό, τό ἱστορικό καί τό λαογραφικό.

Τό πρώτο, τό εμπειρικό, ἀφορᾶ τίς πράξεις καί τίς ἐνέργειες ἐκεῖνες μέ τίς ὁποῖες ὁ μικρός πρωταγωνιστής γνωρίζει στό πετσί του τή φωτεινή καί τή σκοτεινή πλευρά τῶν πραγμάτων: τή χαρά, τήν ὀμορφιά, τήν ἀμίλλα, τόν ἔρωτα, τόν πόνο, τόν κίνδυνο, τόν ἐξευτελισμό, τό θάνατο... Τά περιστατικά δηλαδή στά ὁποῖα ἡ συμμετοχή του εἶναι προπάντων θυμική καί ἡ ἐπίδραση στό χαρακτήρα του ἀνάλογα ἄμεση καί βαθιά, τέτοια συνεπῶς πού ἡ νόηση περνᾶ σέ δεύτερο καί τρίτο πλάνο. Ἕνα παράδειγμα:

Τ' ἄλλο ἀπόγευμα ξαναπηγαίνοντας στό σπίτι τῆς Ἀνουῦλας βαστοῦσα καί τό λεύκιμα μέ τίς ἀπαντήσεις μου. Τ' ἀνοίξε κι ἄρχισε νά τίς διαβάξει μιά-μιά. Ὅταν ἔφτασε στή σελίδα «περί τοῦ κτήτορος», ἀφοῦ διάβασε ἐκεῖνα πού 'χα γράψει, γύρισε τό κεφάλι της ἔτσι πού κάθονταν δίπλα μου, καί μ' ἐκοίταξε μέ πολλή σοβαρότητα. Εἶδα τά μάτια της νά μεγαλώνουν, νά μεγαλώνουν, νά μεγαλώνουν, νά γίνονται σ' ἀλήθεια μιά ἀπέραντη θάλασσα, μέ τά χοχλάδια νά ξεχωρίζουνε στά πεντακάθαρα βάθη της.

Τό πρόσωπό της εἶχε σιμῶσει τόσο πολύ στό δικό μου, πού τά χεῖλια της ἀγγίζανε τά χεῖλια μου. «Νά, ὁ κίνδυνος», εἶπα μέσα μου, ὅμως ἄφηνά τόν ἑαυτό μου νά βουλιάζει, νιώθοντας μίαν ἀνείπωτη γλύκα. Καί τότε ἀκούστηκε ἕνα «Α» κι εἶδαμε τή μητέρα της νά στέκει στήν πόρτα κρατώντας τό χερούλι.

Ἄν καί ἡ διάκριση τοῦ ἀφηγηματικοῦ ὕλικου σέ τρία ἐπίπεδα εἶναι σχηματική, καί ἄρα σχετικῆς ἀξίας, θά ἔλεγα ἐντούτοις πῶς ὁ,τι τείνει νά ἔχει περισσότερο εμπειρική ὑφή συνεπάγεται μεγαλύτερη ψυχική ἔνταση. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ἔχει μεγαλύτερη βαρύτητα γιά τό ψυχικό γίγνεσθαι τοῦ μικροῦ Γιώργη καί μέσα στό βιβλίο ἀποτελεῖ τήν ἐκλεκτή μερίδα. Παραθέτω ἀκόμα ἕνα συναφές ἀπόσπασμα:

Ἐκεῖνη τή στιγμή ἀκούστηκε ὄξω, σέ κοντινή ἀπόσταση, μιά ντουφεκιά. Ὅλοι τρομάξαμε. Ὁ

θεῖος μου σταμάτησε τήν ἀφήγησή του κι ἐστῆσαμε τ' αὐτί. Κάποιος ἐβόγγα κι ἐφώναζε:

—Βοήθεια! Ἐβαρίστηκα καί δέ μπορῶ νά σηκωθῶ!

Ἀκούστηκαν ἀγριοφωνάρες τῶν Γερμανῶν. Κάποιον θά 'χε χτυπήσει τό περίπολο. Ὁ πατέρας μου σηκώθηκε κι ἐπροχώρησε μέ γρήγορα βήματα πρὸς τήν πόρτα. Ἡ μητέρα μου τινάχτηκε πάνω καί τόν ἀγκάλιασε ἀπό πίσω μέ τά δύο της χέρια.

—Ποῦ πᾶς, Βασίλη; Μόλις ἀνοίξεις τήν πόρτα θά σοῦ ρῖξουνε.

Ὁ πατέρας μου προσπαθοῦσε νά λευτερωθεῖ ἀπό τό σφίξιμό της.

—Μπορεῖ ν' ἀποθάνει ὁ ἄνθρωπος, εἶπε. Θά τόν ἀφήσουμε ἀβοήθητο;

Ἐπесαν ἀπάνω του κι ὁ θεῖος μέ τή θεία μου.

—Θέλεις νά φάεις τήν κεφαλή σου; Ἀφοῦ ἀπαγορεύεται ἡ ἐξοδος.

Ἡ Ρόδη κι ὁ Πολυχρόνης, φοβισμένοι, εἶχανε βάλει τά κλάματα.

Ὁ πατέρας μου ἦταν πάντα του ξεροκέφαλος. Ἐφτασε στήν πόρτα καί τήν ἀνοίξε. Ἕνας Γερμανός ἔστρεψε λίγο πῶς πέρα, μ' ἕνα φακό ἀναμμένο νά κρέμεται στό στήθος του. Τοῦ ἔμπεξε μιά φωνή καί τοῦ πρότεινε τ' ὄπλο. Ὁ πατέρας μου ἔκλεισε τήν πόρτα κι ἐγύρισε μέσα. Ὅλοι σωπαίναμε. Ἡ φωνή ξανακούστηκε νά καλεῖ σέ βοήθεια.

Αὐτό βάστηξε ὅλη νύχτα. Ὅσο πήγαινε, ἡ φωνή ἀκουγότανε πῶς σιγανή καί σέ πῶς ἀραιά διαστήματα, ὥσπου σταμάτησε ὁλότελα.

Τά εμπειρικά δεδομένα, ὅπως εἶναι φυσικό, δέν εἶναι πάντα τῆς ἴδιας στάθμης. Στίς δραστηρότερες περιπτώσεις ἀγγίζουν «τίς ρίζες τῆς ὑπάρξεως», σύμφωνα μέ ἕνα λόγο τοῦ Τέλλου Ἄγρα. Καί τέτοιες περιπτώσεις δέν σπανίζουν στό βιβλίο τοῦ Μανουσάκη.

Τό δεύτερο ἐπίπεδο, τό ἱστορικό, ἀφορᾶ περισσότερο πληροφορίες ἀναφορικά μέ τόν πόλεμο. Οἱ πρῶτες πληροφορίες ἔρχονται ἀπό τό ἀλθανικό μέτωπο. Οἱ μεγάλοι τίς παρακολουθοῦν στό καφενεῖο τοῦ Ρετουδῆ, πού ἔχει ρα-

διόφωνο, κι επίσης από εφημερίδες — τά παιδιά κάθε πού μαθαίνεται μιά νίκη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ χτυποῦνε τήν καμπάνα. Μετά τήν κατάρρευση τοῦ μετώπου καί τήν κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπό τοὺς κατακτητές, μαθαίνουν πάλι τί συμβαίνει στά μέτωπα τῆς Ἀφρικής καί τῆς Ρωσίας ἀπό τό κρυμμένο ραδιόφωνο τοῦ Ρετούδη, ὡς τήν ὥρα πού τό μυστικό προδίδεται κι ὁ κάτοχος τοῦ ράδιου ἐκτελεῖται ἀπό τοὺς Γερμανούς. Πάντως οἱ εἰδήσεις ποτέ δέν λείπουν. Τά νέα ἀπό τό ἀντάρτικο μαθαίνονται διά ζώσης. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ πῶς, ἐνῶ ἡ ἄλλη Ἑλλάδα ἐλευθερώθηκε ἀπό τόν γερμανικό στρατό κατοχῆς τό φθινόπωρο τοῦ 1944, ἡ Κρήτη ἐλευθερώθηκε τόν Μάη τοῦ 1945. Τίς εἰδήσεις, καθώς ἐπίσης τίς γνώμες τῶν μεγάλων ἀναφορικά μέ τά πολεμικά συμβάντα, τίς παρακολουθοῦνε σέ μεγάλο βαθμό καί τά παιδιά τῆς ἡλικίας τοῦ Γιώργη.

Τό τρίτο ἐπίπεδο, τό λαογραφικό, ἀφορᾶ τίς ἰδιαιτερότητες τῆς ὑπαίθριας παραδοσιακῆς Κρήτης. Τά ἦθη καί τά ἔθιμα τοῦ τόπου. Ἔτσι περιγράφεται ὁ χωριάτικος γάμος, τό λιοτρίβι, τό ἀλώνισμα, ὁ τρύγος καί τό πάτημα τῶν σταφυλιῶν, ἡ ἄλλη ἀγροτική ζωή, τό μοιρολόγι τοῦ σκοτωμένου στήν Ἀλβανία στρατιώτη, ἡ συμπεριφορά τῶν ἀντρῶν στά δύο καφενεῖα τοῦ χωριοῦ κ.λπ. Ἐλευστικότερα εἶναι τά σημεῖα πού ἀναφέρονται στά τραγούδια καί στίς μαντινάδες: τό μέρος π.χ. πού ἀφηγεῖται τίς «ρίμες καί τραγούδια» τῆς γαργιάς τοῦ Γιώργη (σ. 272-280) ἢ τά ἀντίστοιχα τοῦ θεοῦ του Γιάννη, πού μποροῦσε τίς νύχτες νά τραγουδάει μέ τίς ὥρες τόν Ἐρωτόκριτο καί ἄλλα τραγούδια (σ. 231-235). Στίχοι καί τραγούδια πού ἄσκησαν σίγουρα εὐεργετική ἐπίδραση στό ἀνεκδήλωτο ποιητικό τάλαντο τοῦ νεαροῦ Γιώργη.

* * *

Ἡ ἀφήγηση, καθώς εἶναι φυσικό, δίνεται ἀπό ἀφηγητή ἐνδοκεμενικό σέ πρῶτο γραμματικό πρόσωπο. Καί, ὅπως κάθε αὐτοβιογραφικό κείμενο, ἔχει χρονολογική δομή. Θά ἔλεγα μάλιστα καθαρά χρονολογική, χωρίς πρῶτύτερα χρονικά ἄλλατα, κάτι πού δέν ἀποκλείεται βέβαια σέ ἓνα αὐτοβιογραφικό κείμενο. Ἡ σειρά τῶν ἐξιστορούμενων στό βιβλίο προσδιορίζεται σταθερά ἀπό τό χρόνο καί τόν τόπο, ὅπου συντελέστηκαν τά γεγονότα. Ὅ,τι προηγήθηκε ἱστορικά προηγεῖται καί στό βιβλίο καί ὅ,τι ἀκολούθησε ἱστορικά ἔπεται στό βιβλίο, κατά τρόπο πού ἡ ἐστίαση τοῦ ἀφηγηματικοῦ φακοῦ νά παρακολουθεῖ τήν κάθε στιγμή πού συντελοῦνται τά καθέκαστα. Ἐλάχιστες εἶναι οἱ περιπτώσεις πού ἔχουμε ὑστερόχρονες ἐπεξηγηματικές ἀναφορές.

Ἡ ὁ λόγος τοῦ συγγραφέα, καθώς εἶναι φυσικό, ἔχει τή δροσιά, τήν ἀθωότητα καί τήν εὐθύτητα τῆς παιδικῆς ματιᾶς. Μιάς ματιᾶς πού παρακολουθεῖ ἄγρυπνα ὅ,τι συμβαίνει γύρω της, ἔτσι πού ἡ παρατηρητικότητα τοῦ νεαροῦ Γιώργη νά ἀποτελεῖ ἀποφασιστικό παράγοντα στή διαμόρφωση τοῦ λόγου. Ὅταν π.χ. οἱ Γερμανοί ἔχουν καθηλώσει μπρούμυτα τοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ μέσα σ' ἓνα χαντάκι, δίπλα στόν ἀμαξιτό δρόμο, ἐκεῖνος σημειώνει:

Μπροστά μου ἔχω τίς σόλες ἀπό τά στιβάνια ἐνός χωριανοῦ. Τά τακούνια εἶναι φαγωμένα, θέλουν ἄλλαγμα. Οἱ μπροκαδοῦρες, τριμμένες ἀπό πολύ περπάτημα, γυαλίζουν ἀσημένιες...

Γενικά ἡ παρατηρητικότητα, μιά ἀπό τίς ἀρετές τοῦ βιβλίου, προσδιορίζει σέ μεγάλο βαθμό τήν ὑφή τῆς γραφῆς. Εἶναι, νομίζω, βασικός συντελεστής τῆς ἐνάργειας πού διακρίνει συνολικά τό λόγο τοῦ συγγραφέα. Ἐνα λόγο στρωτό πού, ἂν καί ἀνταποκρίνεται στόν προφορικό λόγο τῆς περιοχῆς, εἶναι ἄνετα βατός. Ἀπό τήν προφορική ὁμιλία ἀντλεῖ κυρίως ἓνα μέρος τοῦ λεξιλογίου, τοῦ τονισμοῦ καί ὀρισμένες

φωνητικές και φραστικές ιδιαιτερότητες. Τά ιδιωματικά λεξιλογικά στοιχεία ό συγγραφέας τά εξηγεί μέ ύποσημειώσεις στήν κάθε σελίδα. Τά υπόλοιπα στοιχεία δέν παρουσιάζουν δυσκολία στήν κατανόηση. Ό συγγραφέας άλλωστε είναι φιλόλογος και ξέρει νά άπευθύνεται σέ άκροατές και αναγνώστες.

Άπό τό άλλο μέρος, τό κείμενο κερδίζει τόν αναγνώστη μέ τήν ειλικρίνεια του λόγου του. Μιά ειλικρίνεια πού δοκιμάζεται ιδιαίτερα όταν άγγίζονται ευαίσθητα σημεία από τήν προσωπική ζωή του άφηγητή. Ό άφηγητής λέει τά σύκα σύκα και στίς καλές στιγμές και στίς άσχημες. Και τό μέτρο αυτό τηρεί εξίσου κι όταν αναφέρεται σέ όδυνηρές πτυχές του έαυτου του. Ή τύχη τό έφερε νά γνωρίσει, ως αυτόπτης μάρτυρας, τήν έρωτική πράξη σέ δύο περιπτώσεις (τή μία μέ ζώα, τήν άλλη μέ άνθρωπος), οι όποιες του προκάλεσαν άλγεινή έντύπωση. Όταν λοιπόν έρχεται στόν κόσμο ή δεύτερη άδερφούλα του και είναι σέ θέση νά φανταστεί τήν έρωτική πράξη τών γονιών του, του είναι άδύνατο νά παραδεχτεί τό γεγονός και τό όμολογεί. Έννοείται πώς αυτή ή αντίδραση ανταποκρίνεται στήν ήλικία πού είχε ό άφηγητής όταν γεννήθηκε ή δεύτερη άδερφή του και όχι όταν έγραφε τό βιβλίο. Κάτι πού δείχνει τή σταθερή έστίαση, πού προανέφερα, του άφηγηματικού φακού στήν εκάστοτε χρονική στιγμή πού αναφέρεται, χωρίς νά λογαριάζεται ή ύστερόχρονη γνώση του άφηγητή. Τό σημειώνω αυτό γιατί άποτελεί έναν από τούς όρους του άυθεντικού αυτοβιογραφικού λόγου. Άυθεντικού μέ τήν έννοια ότι δέν υιοθετεί τρόπους και έλευθερίες πού ανήκουν στή δικαιοδοσία τής μυθιστορηματικής γραφής. Άσφαλώς, δέν είναι εύκολο νά μιλάει κανείς για τό παρελθόν του άπαλλαγμένος όλωσδιόλου από τήν ύστερη ζωή του. Έχει όμως τό περιθώριο νά προσηλώνει τό θλέμμα του, όσο γίνε-

ται πού άποκλειστικά, στό σταδιακό γίγνεσθαι αυτού του παρελθόντος.

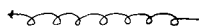
* * *

Τό βιβλίο διαβάζεται ευχάριστα και μέ ένδιαφέρον χάρη στό πραγματολογικό ύλικό του και στόν στρωτό και έναργή λόγο του. Ή διάκριση του ύλικού σέ εμπειρικό, ιστορικό και λαογραφικό, τήν όποία έκανα νωρίτερα, όντας σχηματική, έχει στήν πραγματικότητα σχετικό αντίκρισμα. Οι σελίδες π.χ. 272-280 μέ τίς «ρίμες και τραγούδια» τής γιαγιάς δέν μπορούν νά θεωρηθούν καθαρά λαογραφικό μέρος, άφου για τόν νεαρό άκροατή άποτελούσαν μία έξοχη εμπειρία. Τό ίδιο ισχύει και για πολλά μέρη πού αναφέρονται στίς πολεμικές έπιχειρήσεις, μακριά από τήν Κρήτη, στό έδάφη της και μέσα στό χωριό. Ίδιως στό τελευταίο. Άν τώρα ξεχάσουμε τό ξεχώρισμα του ύλικού σέ τρεις κατηγορίες και κοιτάξουμε έποπτικά τό βιβλίο, παρατηρούμε ότι προέχουν τά συμβάντα πού άγγίζουν βαθύτερα τόν κεντρικό ήρωα. Έκείνα δηλαδή στό όποια μετέχει άμεσα και έχουν ζωτική σημασία για τόν ίδιο. Άπό τήν άποψη αυτή, αν και ή έναργεια του λόγου παραμένει πάντα έξαιρετική, τό κειμενικό προϊόν δέν είναι πάντα τής ίδιας στάθμης. Σέ αρκετά σημεία ή αφήγηση κάνει, όπως λέμε, «κοιλίες». Ή περιγραφή του γάμου λ.χ. σέ δέκα όλόκληρες σελίδες, οι ιστορίες του θείου Γιάννη από τόν καιρό πού ύπηρετούσε στή χωροφυλακή, ή παράσταση του Καραγκιόζη και μερικά άλλα σημεία μάλλον δέν ύπηρετούν μέ αξιώσεις τήν οικονομία του άφηγηματικού λόγου. Κι αλήθεια, αν ύπάρχει κάτι συζητήσιμο στό "Όταν τό πέλμα μας έταίριαζε μέ τό χώμα, αυτό άφορά τήν τάση του συγγραφέα νά τά πει όλα ή σχεδόν. Άπό τήν πλευρά αυτή, τό βιβλίο θά μπορούσε νά ήταν πού οικονομικά γραμμένο

έφόσον βέβαια γράφτηκε με καθαρά λογοτεχνικό στόχο, γιατί διαφορετικά δεν μπαίνει ζήτημα έκφραστικής οικονομίας με τέτοιο τρόπο.

Συνολικά πάντως πρόκειται για ένα πολύ καλό βιβλίο, πού δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Όταν η λογοτεχνία συναντά τη λογοτεχνία

Άλξης Σταμάτης, Μπάρ Φλωμπέρ, Κέδρος, Αθήνα 2000, σ. 395

Κανείς δεν τραγουδά πιά καθαρά από όσους τραγουδούν στα τρισάθα της Κόλασης. Ό,τι όλοι έμεϊς περνούμε για τραγούδι τών άγγέλων είναι ο ύμνος ο δικός τους.

Φράντς Κάφκα, Γράμματα στη Μίλενα

Ο τρόπος πού η ίδια η λογοτεχνία χαρακτηρίζει τον έαυτό της, τά λογοτεχνικά κείμενα στα όποια οι συγγραφείς σχολιάζουν τον κόσμο της γραφής και τήν περιπέτειά της συνιστούν μιά ιδιαίτερη κατηγορία έργων, καθώς, ενώ εντάσσονται στό είδος της λογοτεχνίας, αποτελούν ταυτόχρονα μελετήματα λογοτεχνικά. Η διττή τους αυτή ιδιότητα τούς «προσδίδει» διπλή όπτική γωνία, ή όποια άποτελεϊ συνάμα και τήν αίτία πού τά καθιστά σαγηνευτικά. Πρόκειται για κείμενα όπου η ίδια η γραφή σχολιάζει τον έαυτό της, ο συγγραφέας ύφίσταται ως ύποκειμένο και νοητό άντικείμενο, ενώ ταυτόχρονα άποτελούν ένα ενδιαφέρον κεφάλαιο στην ιστορία της λογοτεχνίας.

Σέ μιά έποχή περιθωριοποίησης της λογοτεχνίας και ευρύτατης καλλιέργειας της αντίληψης ότι αυτή άποτελεϊ ένα εύπρόσδεκτο συμπλήρωμα ενός άυστηρά όριοθετημένου κόσμου, έναν τρόπο διασκέδασης της σχόλης ταυτιζόμενης με τή ράθυμη και προδλέψιμη αίσθηση ενός άπογευματινού περιπάτου,¹ ένα βιβλίο λογοτεχνικό πού σχολιάζει τή λογοτεχνία, ένα βιβλίο πού τή βιώνει ως λόγο και ύπαρξη όπως τό Μπάρ Φλωμπέρ του Α. Σταμάτη, δεν μπορεί παρά να συγκεντρώνει τό ενδιαφέρον μας. Τό ενδιαφέρον αυτό επιτείνεται από τήν αντίστιξη της γραφής του συγγραφέα με τήν κυρίαρχη λογοτεχνική πραγματικότητα της έποχής: σέ έναν τρόπο γραφής άκοπίαστο, άνέμελο, πού ούσιαστικά δεν έχει καμία σχέση με τον κόσμο της γραφής και τήν περιπέτειά της, άντιπαραβάλλεται ένα συγγραφικό σύμπαν πού θά έλεγε κανείς ότι έπαναφέρει τή γραφή στην «καφκική» της έννοια:

Τί σημαίνει όμως τό να είναι κανείς ποιητής; Τό να γράφει κανείς είναι χάρισμα, ένα χάρισμα σιωπηλό και μυστηριώδες. Ποιά είναι όμως ή τιμή του; Η άπάντηση, σ' αυτό τό έρώτημα, άστράφτει τή νύχτα πάντα στα μάτια μου με μιά έκτυφλωτική καθαρότητα: ή τιμή του είναι ή πληρωμή μας από τίς σατανικές δυνάμεις πού ύπηρετήσαμε. Ίσως ύπάρχει κάποιος άλλος τρόπος γραφής, έγώ όμως δεν ξέρω παρά μόνον αυτόν, τίς νύχτες εκείνες πού με βασανίζει ή άγωνία στα πρόθυρα του ύπνου.

Φράντς Κάφκα

¹ Τήν αίσθηση αυτή περιγράφει ο Κάφκα σέ έπιστολή στον Μπρόντ: «Όταν μιά μέρα ζύπνησα ύστερα από έναν μικρό άπογευματινό ύπνο, άκουσα τή μητέρα μου από τό μπαλκόνι να ρωτά: "Τί κάνετε;" Μία γυναίκα άπάντησε από τον κήπο: "Παίρνω τό δεινόν μου έδώ στην πρασινάδα." Ένωσα κατάπληξη για τή σταθερότητα με τήν όποια οι άνθρωποι ξέρουν να περνούν τή ζωή τους.»